

ORDASI ÁGNES*

Nyilván(osan) a gyengébbik? Nem.

Czeferner Dóra: Kultúrmisszió vagy propaganda? *Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten*. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.), 2021. 286 oldal

Egyes könyveket megelőz a hírük, mert várhatóan valami olyan újdonságot, szokatlant, elgondolkodtatót nyújtanak, amire más munkák addig még valamilyen ok folytán nem voltak képesek. Czeferner Dóra 2021 tavaszán megjelentetett legújabb kötete ebbe a kategóriába tartozik.

Egyrészt Czeferner bátor témaválasztása és objektivitása miatt. Nőként nőörténelemmel foglalkozni mindig kockázatos vállalkozás, hiszen könnyen felmerülhet a feminizmussal való azonosulás, az elfogultság vagy éppen a „tömeg/középszerűség”, a fantáziátlanság vádja. Sokszor nem is teljesen indokolatlanul. Czeferner esetében azonban szó sincs erről, és akárcsak korábbi munkáiban, valamint a jelen kötetének alapjául szolgáló *Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában (1907–1918). Egyesületek, periodikák, tartalom-elemzés* című, 2020-ban megvédett doktori disszertációjában, mondanivalóját ez alkalommal is kompromisszumot nem ismerő módon a tudományos kritériumoknak rendelte alá. Ezen a viszonylag könnyed, olvasmányos stílus sem változtat. Sőt, nem túlzás, hogy a maximalizmus és a megértésre való törekvés mellett a történelmi kétkedés és a kritikai attitűd a kötet legjellemzőbb tulajdonsága. Czeferner ugyanis megannyi példa felsorakoztatásával folyamatosan érvel tételesen igazolt álláspontja mellett, cáfol, magyaráz, elemez. Másrészt, legalább ennyire hangsúlyos a szerző szakirodalmi felkészültsége, forrásismerete, de legfőképpen újszerű szemléletmódja, ötletes módszertana és feltűnő szakmai alázata, amelyek méltán vonják magukra a nőörténet iránt csak mérsékelten érdeklődő olvasók figyelmét és elismerését is.

Czeferner tudományos maximalizmusát már a kötet tíz nagyfejezetből álló, de módszertanilag három, jól elkülöníthető egységre osztható, logikusan felépített szerkezete is előrevetíti. Egy rövid kutatástörténeti és módszertani bevezetőt követően az elemzés kontextusának megteremtése érdekében Ausztria és Magyarország, azaz talán az egész Monarchia három legfontosabb nőmozgalmi szervezete,

* A szerző történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa. E-mail: wolfsrain17@gmail.com

a bécsi *Allgemeiner Österreichischer Frauenverein* (AÖF, 1893–1922), a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete* (NOE, 1896–1919) és a *Feministák Egyesülete* (FE, 1904–1949) tevékenységét taglalja és veti össze. A rövid és tömör fejezetekből kiviláglik, hogy a számos hasonlóság ellenére a mozgalmak között jelentős eltérések is adódtak. Például célkitűzéseikben: míg az AÖF és a FE elsősorban a nők gazdasági függetlenségének elérését tartotta fő feladatának, addig a NOE elsősorban a tisztviselők érdekeit képviselte. Ugyancsak különbségek fedezhetők fel az egyesületek személyi összetételében. Hiszen a pár száz főt számláló AÖF tagjai főleg Bécsből és környékéről verbuválódtak, de a jóval népesebb magyar nőszövetségekben már a vidékről származók jelenléte sem számított rendkívülinek. Mi több, ellentétben az 1906-tól fokozatosan bezárkózó osztrák szervezettel, a magyar egyesületek fennállásuk alatt mindvégig kimondottan törekedtek kapcsolati hálójuk, vidéki és nemzetközi (transznacionális) nexusaik bővítésére és a feminista eszmék minél szélesebb körű terjesztésére. Ebben pedig kiemelt szerep jutott a kötet vizsgálati tárgyának, a bemutatott szervezetek periodikáinak.

Czeferner felvázolja a bécsi *Neues Frauenleben* (1902–1918), valamint a budapesti *A Nő és a Társadalom* (1907–1913) és *A Nő. Feminista Folyóirat* (1914–1918) alapítási és terjesztési nehézségeit, általános jellegzetességeit és működésük olykor kimondottan kalandos körülményeit. Jelesül az elkallódó vagy közöletlenül maradt kéziratok történeteit, az egyesületeknek a támogatások megnyerésére tett erőfeszítéseit, a mindennapi pénzügyi kihívásokat, a lapok árának és az egyesületi tagsági díjak megállapításának dilemmáit, a szervezetek egymásról alkotott véleményét, a saját országokban és az Osztrák–Magyar Monarchia egyéb területein kibontakozó nőmozgalmakhoz való viszonyukat, valamint a világháború alatt jelentkező újabb problémákat és – általában véve – a válságkezelési stratégiákat. Kiderül az is, hogy a valamivel hamarabb induló, tudatosan szervezett bécsi nőmozgalom idővel fokozatosan veszített lendületéből, társadalmilag egyre inkább beszűkült, és az I. világháború előestéjére már a hanyatlás fázisáig jutott. Máshogy alakult a valamivel később, a bécsihez mérten sokkal spontánabb módon szerveződő magyar nőmozgalom fejlődése, amit hivatalos sajtótermékei színvonala is jelez. Az 1914-ben napvilágot látott, illusztrációkkal színesített *A Nő. Feminista Folyóirat* már szinte minden tekintetben megfelelt a modern újságírás követelményeinek. Jóllehet fejlődését és kiteljesedését a világháború gyorsan megtörte.

Czeferner feltárja a periodikák kiemelkedő szerkesztőinek családi hátterét, iskolázottságát, állampolgárságát, felekezeti hovatartozását, társadalmi szerepét, és érdeklődéssel fordul elképzeléseik, személyes és szakmai kudarcaik, sikereik felé. Ezáltal osztrák részről szó esik a nőmozgalom olyan alakjairól, mint a kontroll- és „korrektúramániás” bécsi Auguste Fickertről, a megbízható Adele Gerberről és a kiemelkedő munkabírási Leopoldine Kulkárról, valamint szerkesztői elveikről, szabatos forráskezelési eljárásukról. Hasonló szempontok alapján a szerző magyar részről mindenekelőtt a szerkesztői feladatokat megosztani kész Schwimmer

Rózsa,¹ a budapesti feministák vezéralakjának szervezőtevékenységét és annak hatásait mutatja be. A szerző ugyanakkor nem feledkezik meg az olyan „mellék-szereplőkről” sem, mint amilyenek a lektori munkákat az iskolai ebédszünetekben végző lelkiismeretes Glücklich Vilma és Pogány Paula voltak, vagy amilyenek a „Szikraként” széles körben ismert, felsőközéposztálybeli arisztokratafeleség, Teleki Sándorné, valamint Mellerné Miskolczy Eugénia számítottak.

Czeferner kitér a vizsgált lapokban alkalmilag publikáló magyar, osztrák és külföldi férfi (Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Lukács György, Rudolf Goldscheid) és női (Carrie Chapman Catt, Henriette Fürth, Cicely Corbert) szerzők szelékciójára, közreműködő hajlandóságára is, miközben rámutat az egyes személyek társadalmi megítélése és honoráriumai közötti összefüggésekre, továbbá az anonimitás, álnevek és monogramok használatának komplex problémakörére. Czeferner további érdeme, hogy az észlelt osztrák és magyar adatokat, jelenségeket nem önmagukban külön-külön kezeli, hanem egymással összevetve értékeli. A komparativitás e tekintetben kifejezetten üdvös, mivel ekképpen a két mozgalom közötti hasonlóságok mellett az eltérések még élesebb megvilágításba kerülnek. Így például az is, hogy míg az osztrák feministák – különösen Fickert – mindent megtett a zsidó nők távoltartása érdekében,² addig a magyarok jóval rugalmasabban viszonyultak a felekezet kérdéséhez. Vajon ebben a befogadó attitűdben mekkora szerepe lehetett annak, hogy Schwimmer Rózsa is zsidó nagypolgári családba született?

Az első két áttekintő egység jelentőségét a harmadik nagyobb hangvételű szakasz domborítja ki. Itt kerül sor ugyanis a kiválasztott periodikák formai és tartalmi elemzésére, valamint az osztrák és a magyar nőmozgalmak szempontjából primer fontosságú viszonyrendszerek felfedezésére.

A szélesebb, nem „csak” a nő- vagy sajtótörténet felé elkötelezett olvasóközönség érdeklődését Czeferner kérdései garantálják. Tudniillik, miközben a polgári liberális feminista mozgalmat, a dualizmus kori sajtó és újságírás fejlődését, valamint a legtekintélyesebb osztrák és magyar nőegyesületek sajtóorgánumait és azok kulcsfiguráinak munkásságát ismerteti, e felsorolt témákon keresztül az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintő, nagy történelmi problémákat elemez. Példának okáért a társadalmi marginalizálódás és beágyazottság, a reprezentativitás, a szociális szerepvállalás, az érdekképviselés és érdekérvényesítés, a véleménynyilvánítás, a nyilvánosság és anonimitás, valamint a kommunikáció és kapcsolatok jelentősége, a tudástranzszer, a mintakövetés, vagy éppen a tőke – materiális, finansiális vagy akár társadalmi – birtoklásának megkérdőjelezhetetlen hordereje.

¹ A szerző Bedy-Schwimmer Rózsa levelezései és hivatalos iratai alapján mindvégig csak Schwimmer Rózsaként emlegeti a kötetében.

² A sors fintora, hogy Fickert halálát követően lapja hamarosan „zsidó kezekbe került” azzal, hogy a vallását nem gyakorló, de mégiscsak zsidó családból származó Leopoldine Kulkát 1911-ben nemcsak az egyesület alelnökének választották meg, de a *Neues Frauenleben* publikáló bizottságban is helyet biztosítottak számára.

A kötetten végighúzódik a(z az örök érvényű, talán az emberiség története során legtöbbet felvetett) kérdés, vajon *mit akartak/akarnak a nők* – a Lajtán innen és a Lajtán túl? És mire vágytak a világ más részein, mondjuk Londonban, Észak-Amerikában vagy éppen Hollandiában, Indiában, esetleg valamely skandináv állam fővárosában? Az eltérő földrajzi és társadalmi viszonyok, valamint a kitűzött célok egyben a nőmozgalmak fejlettségi szintjére és a lehetőségeik közti differenciák meglétére is utalnak. A másik dilemma, amely hasonlóképp újra és újra felbukkan a kötetben, a rentabilitás és a társadalmi felelősségvállalás, valamint a hasznosság kérdése. Vajon a bemutatott nőszervezeteknek miért érte meg a költséges periodikák éveken át történő fenntartása, ha azok már kezdetekkor egyértelműen deficitális vállalkozásnak bizonyultak?

Czeferner problémaközpontúsága még egyértelműbben megmutatkozik interdiszciplináris, saját maga által kidolgozott, kvantitatív és narratív forrásokat egyaránt felhasználó metodikájában. Ennek az innovatív eljárásnak a központi eleme egy adatbázis, aminek a tartalmát a vizsgált periodikák 1907–1918 között keletkezett valamennyi újságcikke, azaz több mint 6000 cikk adja. Ezt egy cikkrepertórium teszi teljessé. A kapott eredmények helyén kezelése érdekében Czeferner bevallottan és nagyon helyesen Birgitta Bader-Zaar és Gyáni Gábor tézisei mellett kötelezte el magát. Vagyis vezérelvül tette meg, hogy hiba a kutatás dimenzióit kizárólag a sajtóra, vagy a „pusztán csak magát a sajtót olvasó történészek” munkáira korlátozni. Hiszen – így Czeferner – „írásaikból a tágabb történeti kontextus és a lapok mögött álló egyesületek, szerkesztőségek és írók-szerkesztők történeti-társadalmi értékelése hiányzik”. (59.)

A fentiekből adódóan Czeferner nagy energiákat fordított arra, hogy a vizsgált nőszervezetek hivatalos periodikáin és kiadott forrásain kívül más jellegű dokumentumokat – magán- és hivatalos levelezéseket, egyesületi aktákat, alapszabályzatokat, költségvetési kimutatásokat és elszámolásokat, felterjesztéseket és szerződéseket, illetve szerződéstervezeteket – is bevonjon a kutatásba. Tehát a leegyszerűsítő modellek és elméletek, narratívák erőltetése helyett inkább a fáradtságosabb és hálátlanabb alap kutatások elvégzésére vállalkozott. Sőt, a különböző hazai és nemzetközi ösztöndjak azt is lehetővé tették, hogy Czeferner kutatását a magyar közgyűjteményeken kívül az osztrák, német és amerikai levéltárakban és könyvtárakban fellelhető iratokra is kiterjessze. Ezek közül a legmértavódobbnak Schwimmer Rózsának a New York Public Libraryban őrzött hagyatéka számít, amelynek szisztematikus feltárásán a szerző már 2017 óta dolgozik.

Mindazonáltal pontosan, egységesen alkalmazott fogalmak, kellően átgondolt és célzott kérdések hiányában a leggazdagabb adatbázis sem válthatná be a hozzá fűzött reményeket. Számolva ezzel, Czeferner az adatok értékelésében tudatosan támaszkodott Allan Bell és Teun Dijk *Critical Discourse Analysis* kulcsszó alapú megközelítéseire, Andor József sajtóelemzési szempontjaira, illetve Lipták Dorotytya sajtótörténeti megfigyeléseire. Vagyis arra, hogy Gyáni Gábor iránymutatását

követve az írott forrásokat ne csupán „kivonatolandó betűhalmaz”-nak³ tekintse, hanem a szövegek kritikai értelmezésére és tartalmi feldolgozására törekedjen.

Ez viszont Walther La Roche és Bernáth László sajtóműfaji csoportosítása nélkül aligha lett volna megvalósítható. Mindennek következtében Czeferner könyvéből is megtudható, mit jelent a hír és mit a tudósítás, mik azok a mínuszos cikkek, vagy azt, hogy mi az a periodika, és azt, hogy többnyire kik és hol „fogyasztják”. Az is világossá válik, hogy mitől függ a hírérték, mi a vezércikk és a hirdetések szerepe, és milyen információközlő–tájékoztató, véleménynyilvánító, szórakoztató és fantáziára épülő műfajcsoportok léteznek. Ezen a ponton jegyzendő meg, hogy a műfajok közül a gyakran pikírt kérdéseket tömören, vehemens stílusban feszegető figyelemfelkeltő glossza sem marad ki, ami jelen sorok írójának óhatatlanul is az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának azonos című ismeretterjesztő podcast-sorozatát juttatja az eszébe. Az asszociáció talán nem véletlen: a *Glossza* szerkesztőségében Czeferner Dóra jelenleg is aktívan részt vesz.⁴

Összességében kétségtelen, hogy Czeferner adatbázisa a hazai sajtótörténetírás gyakorlatában valódi újdonságot jelent. Jelentősége elsősorban két konkrét vonatkozásban érhető tetten. Egyfelől abban, hogy lehetőséget teremt a komparativitásra, a kvantitatív és narratív források összevetésére, illetve a levont következtetések és a szakirodalom állításainak ütköztetésére. Ez különösen lényeges, mivel a szerző ekképpen meggyőződhetett saját hipotéziseinek részleges vagy teljes helyességéről, esetlegesen téves mivoltáról. Czeferner ugyanis nemcsak képesnek, ám hajlandónak is bizonyul arra, hogy ne csak mások kutatási eredményeit bírálja, de saját előfeltevéseit is szigorúan a források alá alá rendelve kezelje, és amennyiben szükséges, revidálja, vagy akár elvesse.

Másfelől, az adatbázis az Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb nőmozgalmi sajtóorgánumai párhuzamba állításának, sajátosságai és hasonlóságai meghatározásának, bizonyos trendek és dinamikák kimutatásának is teret enged. Ezt a szerző által meghatározott *elsődleges* (munka, nőmozgalom, oktatás, irodalom, választójog, gyermekvédelem, háború/béke/pacifizmus, drágaság, leánykereskedelem, prostitúció, alkoholizmus) és *másodlagos* (értelmiségi munka, munkásnővédelem, szervezkedés, nőtisztviselők) kulcsszavakból összeállított témacsoportok teszik lehetővé. Miként Czeferner kiemeli, magyar viszonylatban a témacsoportok kulcsszavai közül a munkához és az oktatáshoz kapcsolódó kifejezések feltűnően gyakori előfordulása konstataálható. Ez pedig alapvető eltérést mutat a *Frauenlebenben* jóval hangsúlyosabb választójoghoz és a világháború alatt látványosan elterjedő békemozgalomhoz kötődő szövegekhez képest. A szerző a differencia okait

³ Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 2006/1. 57–64. Idézi: Czeferner, 19.

⁴ Glossza – a BTK podcast-sorozata. <https://abtk.hu/ismerettar/glossza/impresszum> (Letöltés ideje: 2022. december 20.)

társadalmi és politikai okokra vezeti vissza: Tisza István vagy Wekerle Sándor Magyarországán egy, a bécsihez hasonló, kimondottan erős pacifista attitűd nyilvános kibontakoztatása elképzelhetetlen lett volna.

A szerző következtetéseinek súlyát ugyanakkor nem ez a megállapítása, hanem az adja, hogy az adatbázisa alapján kapott és diagramokon is szemléltetett eredményeivel élesen cáfolja a szakirodalom szinte paradigmává emelt állásfoglalását, amely szerint a nők szavazati jogáról és politikai érdekképviseléséről szóló diskurzus – Angliához vagy Franciaországhoz hasonlóan – az egész Osztrák–Magyar Monarchiában domináns szerepet élvezett. Czeferner adatbázisa segítségével nemcsak a népszerű, de a periodikákban feltűnően mellőzött, egyébként a nőkérdés szempontjából vitális problémáknak számító témákat (nemi felvilágosítás, leánykereskedelem, prostitúció, cselédkérdés) is azonosította. Jóllehet, e témák marginális helyzetének és nyílt kerülésének miérettől már csak leíró jellegű források bevonásával határozhatta meg. Többek közt csupán *A Nő és a Társadalom* számaiból és egyes tagok levélváltásából tudható meg, hogy a nemi felvilágosítással kapcsolatos cikkek igen heves, negatív reflexiókat váltottak ki a konzervatív családok körében, és akadtak olyan szülők is, akik egyenesen megtiltották lányaiknak a lap olvasását. Vagyis a szexualitással összefüggésbe hozható írások „megijesztették”, elidegenítették az olvasókat, ez pedig a nőmozgalom sikerét és befolyását veszélyeztette.

Czeferner némileg más okokban leli meg a cselédkérdés mellőzésének magyarázatát. Az áttekintett sajtóforrások alapján úgy véli, hogy itt feltételezhetően a szociáldemokraták és a feministák sajátos „munkamegosztásáról” lehet szó. Azaz egy olyan „megállapodásról”, amely a cselédséget érintő témákat a szociáldemokraták, a jobb vagy magasabb presztízsű állásokkal kapcsolatos cikkek közlését pedig a nőmozgalom orgánumai „illetékességébe” utalta. Igaz, még ennél is valószínűbbnek tartja, hogy a jelenség mögött az a felfogásbeli különbség húzódott, mely szerint a feministák a problémák felemlegetése és ismételtetése helyett inkább a konkrét megoldásokra (munkalehetőségek közvetítésére, általános tájékoztatásra, jogvédelmük biztosítására), a nők boldogulásához szükséges segítségnyújtásra törekedtek. Hiszen mozgalmuk egyik legfőbb céljaként is éppen a nők öntudatra ébresztését, kiszolgáltatottságának csökkentését és érvényesülési kompetenciáik megerősítését tűzték ki.

A szerző feltáró és feldolgozó munkája tehát vitathatatlanul impozáns és példértékű, de ahogy, mint minden kötetnek, e műnek is akadnak olyan elemei, melyek az olvasói élményt mérséklék. Az egyik ilyen a könyv túlzott tömörsége és adatgazdasága, ami a szerző egyébként olvasmányos stílusa ellenére is némileg akadályozza az információk azonnali befogadását. A másik, hogy bizonyos események és nemzetközi folyamatok ismeretét evidenciaként kezeli, és ugyanez tapasztalható a nőmozgalom vezetői esetében. A főszövegben talán kissé bővebben is ki lehetett volna térni Fickert, Schwimmer vagy éppen Gerber működésére. Bár a szerző igyekszik leplezni, egyes önmegerősítő kiszólásaiból, kétkedő

megfogalmazásaiból és a komplexitásra, teljességre törekvő célkitűzése többszöri (olykor nem feltétlenül indokolt) ismételtetéséből érződik némi megfelelni akarás, bizonyítási vágy és belső bizonytalanság. Ez fiatal történészként és egy ilyen fajsúlyú, paradigmákat döntögető, kísérletezgető, innovatív módszertant alkalmazó könyv esetében egyáltalán nem meglepő.

Czeferner maximalizmusa, alázata és állhatatos munkavégzése több területen is meghozta a gyümölcsét. A szerző elsődleges céljait, egy komplex vizsgálati rendszer és elemzés kidolgozását, a transznacionális szemléletmód és a komparativitás létjogosultságának bizonyítását, a szakirodalom egyes állításainak revideálását, az újabb érdemi kérdések megfogalmazását maradéktalanul véghez vitte. De okos, tartalmas kötetével megvalósította egy további szándékát is: más történészek számára már most inspirációt, példát adott és segítséget nyújtott. Czeferner Dóra sűrű, tömör munkája egyáltalán nem glossza vagy széljegyzet, hanem valódi magnus opus, ami méltán érdemelte ki a Hanák-díjat 2022 decemberében, szerzője pedig 2023 februárjában az MTA Ifjúsági díját.⁵

⁵ A Péter Katalin-díj és a Hanák Péter-díj átadása intézetünkben. <https://tti.abtk.hu/162-esemenyek/rendezvenyek-unnepsegek-dijatadok/5086-a-peter-katalin-dij-es-a-hanak-peter-dij-atadasa-intezetunkben?fbclid=IwAR2VuO5J7CmXkeqbr9p-godlc8gIcc5vMgBmoM-Pox1GWR6QqTm1bFkSBHNM> (Letöltés ideje: 2022. december 21.)